

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію
Наталії Вікторівни Іванець
«ФЕНОМЕН ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 033 – філософія**

Сучасне українське суспільство проходить складний, але надзвичайно важливий етап свого становлення, що зумовлює відчутне зростання суспільної важливості нового осмислення завдань громадянської освіти, що реактуалізує їх філософське дослідження. Серед цих питань є роздуми про мотивації та чинники, що сприяють розвитку у людей стійких звичок, цінностей, знань та навичок, які є необхідними не лише для ефективного членства в громаді, але й для успішної громадянської участі у житті своєї держави. Зокрема, важливо з'ясувати, чи існують відмінності у впливі громадянської освіти на осіб, що належать до різних специфічних соціальних спільнот: відрізняються за віком, соціальним чи культурним походженням, а також з огляду на їхні вихідні колективні переконання. Варто також взяти до більш уважного розгляду тривалий вплив громадянської освіти на молодь в середній школі та університеті – адже для належного впливу на різні категорії учнів та студентів необхідне визначення ключових елементів, які роблять процес такої освіти більш ефективним. В цьому контексті заслуговують на більш поглиблене вивчення філософські дебати стосовно прав та обов'язків громадян, які специфічним чином актуалізуються щодо окремих соціальних груп, таких як діти, іммігранти, особи, які відбувають покарання за вчинення різних злочинів, та інші групи соціально вразливих осіб, або навпаки – суспільно небезпечних. Також не менш важливим є розгляд питань ідентифікації з різними спільнотами, чи то національно-етнічними, чи гендерними, чи релігійними тощо, також місцевими громадами, громадськими рухами, чи навіть міжнародними чи глобальними

спільнотами, що врешті-решт має інтегрально велике значення для визначення громадянської ідентичності.

Ці питання формують основу для критичного аналізу та обговорення у дисертації Наталії Вікторівни Іванець, де дослідниця прагне розкрити багатовимірність та складність громадянської освіти в сучасному світі і в Україні. Авторка не лише занурюється в історичні та теоретичні аспекти громадянської освіти, але й розкриває її взаємозв'язок з демократією, особистісним розвитком та формуванням громадянської ідентичності в Україні на різних рівнях освіти.

Все це визначає безумовну наукову, філософську і суспільну актуальність теми дослідження, обраного Наталією Вікторівною Іванець для свого дисертаційного дослідження. Для розкриття цієї багатогранної теми авторка обрала в цілому адекватну методологію: це міждисциплінарний комплексний підхід, який на основі постмодерністської філософської концептуалізації зводить у інтегральну єдність досягнення як загальнонаукових методів, так і здобутки окремих наук. Цю методологію дисертантка коректно і послідовно застосовувала в ході досягнення поставлених нею перед собою завдань дисертації. Також зв'язно з методологією і темою дослідження авторкою сформульовано його об'єкт і предмет. Відповідно, визначена нею мета дисертаційного дослідження – соціально-філософський аналіз ролі та значення феномену громадянської освіти та розробка принципів її вдосконалення у контексті протидії інформаційним війнам і формування критичного мислення в сучасному українському суспільстві – доволі аналітично конкретизована і деталізована у представлених ним завданнях дослідження.

Варто зупинитися докладніше на деяких безумовних здобутках дисертації Наталії Іванець.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження феномену громадянської освіти**» авторка формує концептуально-теоретичне поле дослідження, показуючи які проблеми та питання щодо

громадянськості та громадянської освіти актуальні у сучасному філософському дискурсі. Зокрема, вона глибоко занурюється у проблематику визначення «хорошого громадянина», досліджуючи як вплив соціальних агентів (батьків, вчителів, місцевих громад), так і етичні аспекти різних методів громадянської освіти. Обговорення того, як ці фактори формують громадянські цінності та навички, є особливо цінним з точки зору кращого розуміння морального і політичного потенціалу демократичного суспільства. Авторка ефективно демонструє, що громадянськість перевищує просту участь у політичному процесі, охоплюючи ширші аспекти моралі та мотивації. До методологічних здобутків дисертації слід віднести той, що виражений у третьому положенні новизни: «...досліджено постмодерні філософські підходи, висвітлюючи важливість критичного осмислення традиційних концепцій громадянства та освіти. Аналіз постмодерністських теоретиків, таких як Жан-Франсуа Ліотар, Мішель Фуко та Жак Дерріда, вперше розкриває глибину і складність громадянської освіти в контексті сучасного різноманітного та змінного світу» (с. 23). Варто звернути увагу, що у цьому розділі методологічно обґрунтовано перше положення новизни дисертації: «...аналіз громадянської освіти у контексті постмодерністської філософії, що виокремлює її від традиційного розуміння як статичного набору знань... Робота детально розглядає концепції громадянства, прав та обов'язків як змінних та адаптивних елементів, що реагують на зміни у соціальному та освітньому ландшафті. Важливим новаторським аспектом є розгляд громадянської освіти не лише у формальному освітньому середовищі, але й у ширшому соціальному контексті, включаючи сім'ї, уряди, релігії та ЗМІ» (с. 22).

Другий розділ «**Інформаційна війна як чинник актуалізації громадянської освіти**» присвячений вивченню соціокультурних детермінант інформаційних воєн та їх впливу на громадянську освіту, з акцентом на роль медіаграмотності та критичного мислення. Авторка ретельно аналізує, як інформаційна війна формує громадянську свідомість, і як освітні інституції

можуть адаптуватися до цих викликів. Це розгляд важливий для розуміння громадянської освіти в умовах глобалізації та цифрової ери. У цьому розділі обґрунтовано таке положення наукової новизни цієї дисертації: «...соціокультурні детермінанти інформаційних війн, які відображають складну взаємодію між технологіями, медійними наративами та культурними символами у формуванні суспільної свідомості. Показано, що вони демонструють, як контроль над інформацією стає ключовим інструментом впливу на ідентичність, громадську думку та міжнародні відносини в умовах глобалізації, підкреслюючи необхідність критичного підходу до аналізу інформаційних потоків та їхнього впливу на культурні та соціальні структури» (с. 23).

Третій розділ **«Принципи удосконалення громадянської освіти»** зосереджується на удосконаленні громадянської освіти в Україні, особливо в контексті реформ «Нової української школи». Далі авторка виокремлює філософські аспекти громадянського виховання, наголошуючи на важливості критичного мислення, методологічного космополітизму та глобального громадянства на трьох рівнях – 1) загальної середньої освіти, 2) професійно-технічної освіти та 3) вищої освіти. Цей аналіз важливий для розуміння того, як громадянська освіта може сприяти розвитку демократичної особистості в сучасному світі. В цьому розділі на особливу увагу заслуговує філософський аналіз досвіду впровадження принципів «Нової української школи» (НУШ), що відображено, зокрема, у такому положенні новизни дисертації: «В роботі вперше показано, що перша фаза освіти зосереджена на розвитку ключових навичок та поведінкових норм, які визначають етичний фундамент шкільного середовища. Це створює основу для формування моральних чеснот, таких як чесність, кооперація та повага, які є критично важливими для розвитку демократичного суспільства. Друга фаза громадянської освіти зосереджується на дидактичному аспекті, де учням пояснюють основні принципи демократії, а також роль прав і обов'язків громадян. Важливим є розуміння, що освіта має виховувати не тільки права, але й обов'язки

громадян, включаючи дотримання законів та повагу до культурних цінностей» (с. 24).

Значущість дослідження полягає значною мірою у сучасному комплексному філософському підході до вивчення громадянської освіти. Авторка зосереджує увагу на взаємообумовленість онтологічних та аксіологічних аспектів громадянської освіти, визначаючи її як процес формування цінностей і чеснот, які є фундаментальними для демократичного суспільства. Особливо цінним є постмодерний ракурс оцінки впливу громадянської освіти на розвиток індивіда у взаємодії з соціальними структурами, владою та знанням в умовах глобалізації та інформаційної революції.

Дослідження характеризується глибоким розумінням історичних та філософських коренів громадянської освіти, її сутнісної трансформації від античних часів до постмодерністського розуміння. Цікавим є порівняння концепцій Арістотеля, Платона, Руссо та інших видатних мислителів, що дає можливість оцінити різноманіття підходів до громадянства та освіти в історичній ретроспективі.

Авторка також заслуговує на схвальний відгук за аналіз сучасних проблем громадянської освіти. Важливим аспектом є дискусія про вплив інформаційної війни в Україні після анексії Криму в 2014 році на освітні процеси, медіаграмотність та критичне мислення – Україна починає активніше протистояти тривалій і масштабній інформаційній війні, яку веде проти неї російська федерація. Дослідження підкреслює значущість громадянської освіти не лише як інструменту передачі знань, але й як важливого засобу формування активної громадянської позиції.

Можна констатувати також, що зміст анотації дисертації ідентичний за своїми основними положеннями її рукопису. Ідеї, покладені в основу дисертаційного дослідження Наталії Вікторівни Іванець, пройшли достатню апробацію: це і статті у вітчизняних спеціалізованих наукових виданнях з філософії, і статті у закордонних філософських журналах, а також тези

виступів на міжнародних і всеукраїнських конференціях. Положення новизни і висновки даної дисертації є обґрунтованими, оригінальними, завершеними і мають достатню філософську значущість і новизну.

Попри вагомі наукові здобутки авторки у цій дисертації, все ж її рукопис викликає подекуди певні запитання, що зумовлює деякі зауваження до рукопису дисертації.

По-перше, авторці варто було ширше та детальніше розглянути феномен комунікації як ключового аспекту громадянського виховання. Хоча авторка зосереджується на важливих елементах громадянської освіти, зокрема на цінностях та навичках, важливість ефективної комунікації у процесі громадянського виховання важко переоцінити, а тому така комунікація заслуговує на більшу увагу. Такий аналіз допоміг би краще зрозуміти, як комунікаційні навички впливають на формування громадянської свідомості та активності, особливо у контексті сучасного інформаційного суспільства. Важливо також розглянути, як комунікаційні стратегії можуть бути інтегровані в освітні програми, щоб стимулювати критичне мислення та розвивати вміння конструктивного діалогу. Це дозволить учням краще адаптуватися до викликів сучасного демократичного суспільства, а також підвищити ефективність громадянської освіти в цілому.

По-друге, в дисертації було б доцільно приділити більше уваги філософському аналізу взаємодії особистості і громадянського суспільства в контексті цифрової ери. Можна було би зокрема взяти до розгляду праці світового класика досліджень громадянського суспільства Джона Кіна (John Keane). Ця проблематика є особливо актуальною, враховуючи вплив цифрових технологій на формування громадянської ідентичності та участь у громадському житті. Поглиблене дослідження цього аспекту могло б розкрити, як цифровізація впливає на переосмислення традиційних філософських концепцій громадянства, свободи та ідентичності. Важливо також виявити потенційні етичні та соціальні виклики, що виникають у процесі цифрової трансформації громадянської освіти. Аналіз таких

взаємозв'язків дозволив би більш повно зрозуміти динаміку сучасного громадянського суспільства та вплив технологій на формування громадянської культури. Отже, детальне вивчення цієї проблеми збагатило би науковий доробок дисертантки, відкриваючи нові перспективи для розуміння громадянської освіти в сучасному цифровому світі.

По-третє, зауваження до дисертації стосується необхідності глибшого дослідження ролі мультикультуралізму в громадянській освіті. У сучасному глобалізованому світі, де культурне розмаїття і взаємодія культур набувають все більшої ваги, ця тема є надзвичайно актуальною. Авторці можна було б розглянути, як різні культурні контексти впливають на формування громадянських цінностей та ідентичності, а також, як можна адаптувати громадянську освіту до потреб мультикультурального суспільства. Детальний аналіз мультикультуралізму в громадянській освіті допоміг би краще зрозуміти, як освітні інституції можуть сприяти взаємному розумінню та повазі між різними культурними групами. Окрім того, важливо виявити можливі виклики та перешкоди, які можуть виникати при інтеграції мультикультурального виміру в навчальний процес. Аналіз мультикультурної динаміки в громадянській освіті також міг би сприяти розвитку більш інклюзивних та ефективних освітніх стратегій.

По-четверте, зауваження до дисертації стосується обмеженого використання соціально-антропологічних підходів у розгляді громадянськості. Хоча авторка заявила значний внесок філософської антропології у аналіз філософських та соціальних аспектів громадянської освіти, більш глибоке і конкретне залучення соціально-антропологічних концепцій могло б збагатити її дослідження, особливо у контексті вивчення культурної різноманітності та ідентичності. Використання соціально-антропологічних підходів дозволило би глибше зрозуміти, яким чином культурні, етнічні та соціальні чинники впливають на формування громадянських цінностей та поведінки. Такий аналіз також міг би допомогти виявити, як громадянські норми та очікування трансформуються в різних

соціальних та культурних контекстах. Крім того, розуміння громадянськості через призму соціальної антропології могло б пролити світло на механізми соціальної інтеграції та взаємодії в мультикультурному суспільстві.

По-п'яте, варто вказати на наявність одруків та інших технічних похибок у тексті дисертації, хоча вони й не впливають на загальне розуміння тексту та на сприйняття цілісності авторської концепції. Незважаючи на це, увага до деталей та точність у викладі матеріалу є важливими аспектами будь-якої наукової роботи. Тому бажано було би провести заздалегідь додаткову ретельну коректуру тексту для виправлення цих помилок. Це не лише підвищило би професійний стандарт дисертації, але й допомогло би уникнути можливих непорозумінь чи неточностей у інтерпретації дослідження. Важливо, щоб такі технічні аспекти не відволікали читача від цінного змісту та оригінальних ідей, які авторка висвітлює у своїй роботі.

В цілому, наведені тут зауваження покликані більшою мірою показати додатковий концептуальний потенціал даної дисертації та перспективи його подальшого розкриття.

Загалом робота Наталії Вікторівни Іванець є вагомим внеском у розвиток соціально-філософської проблематики, зокрема у сфері аналізу громадянськості загалом та громадянської освіти зокрема. Авторка успішно поєднує теоретичні засади та практичні аспекти, вносячи новизну у розуміння важливості громадянської освіти в умовах сучасних викликів інформаційної війни в Україні. Слід визнати, що це справді унікальне та цілісне наукове дослідження, яке привносить нові обґрунтовані результати, які гармонійно поєднуються, підтверджуючи, що авторка успішно досягла поставленої мети дисертації – здійснила соціально-філософський аналіз ролі та значення феномену громадянської освіти та розробка принципів її вдосконалення у контексті протидії інформаційним війнам і формування критичного мислення в сучасному українському суспільстві. Такі висновки є плодом ґрунтовної дослідницької роботи, заснованої на соціально-філософській методології, продуманому науковому апараті. В роботі авторка

також ефективно узагальнює досягнення попередніх дослідників, розвиваючи один з ключових напрямків філософії – дослідження потенціалу громадянського суспільства в Україні.

Подана до захисту дисертація Наталії Вікторівни Іванець «Феномен громадянської освіти в умовах інформаційної війни: соціально-філософський аналіз» є оригінальним, обґрунтованим і завершеним науковим дослідженням, в якому розв'язано важливе наукове завдання. Ця дисертація за своїм змістом відповідає паспорту спеціальності 033 – філософія і виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях. Вона відповідає чинним вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) та пп. 6, 7 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 341 від 21.03.2022), а здобувачка – Наталія Вікторівна Іванець – безумовно заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – філософія.

Офіційний опонент,
доктор філософських наук, професор,
виконуючий обов'язки завідувача
кафедри української філософії і культури
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Михайло БОЙЧЕНКО

